

УДК 801

проф. Віктор Кутастий

ЛАКАНОВА "СТАДІЯ ДЗЕРКАЛА" В ЛІТЕРАТУРІ

Коли немовля шести - вісімнадцяти місяців споглядає своє відображення у дзеркалі "з трепетом радісної жвавості", з явним інтересом і задоволенням, воно знаходиться у етапі, який Жак Лакай називає "стадією дзеркала" (**stade du miroir**)¹. Немовля вперше вчиться вирізнити себе з оточуючого світу, а також доводить свою зростаючу владу над власним відображенням. З незмінною цікавістю дитя повторює рухи перед дзеркалом, помічаючи зв'язок між власними рухами та рухами свого відображення, або відображень оточуючих людей і предметів. Існує поділ стадії дзеркала на 3 фази: 1) дитина намагається зазірнути за дзеркало, і плуває власне відображення з відображенням дорослого, що перебуває поруч. 2) У другій фазі, дитина починає розуміти, що таке зображення, і що відображення - то не справжня істота. 3) Третя фаза настає, коли дитина не лише зрозуміла зображення, а й з'ясувала, що даний образ є її власним². До цього я можу додати ще фазу форми (Gestalt) досконалості, в якій дитя уже бачить досконалість свого тіла і рухів, якою реально ще не наділена.

Через складність цих фаз та їх взаємодію наступні стосунки дитини із дзеркалом є непростими. Коли мати підносить дитину до дзеркала і каже "це - Сашко", немовля не вирізняє себе, але бачить всі інші відбиті предмети, які для дитини в тому віці ще становлять з нею одне ціле. Малий Сашко бачить масу рухливих кольорів і форм, зміст яких він починає поступово розуміти³. Все це є частиною розвитку відчуття відокремлення або самовизначення. Можливо, першим

"дзеркалом" в житті є материні груди, важливі для немовлят тоді, коли вони ще не вирізняють себе з навколишнього світу. Відчуття "себе" та "іншого" приходить поступово.

Однак, у розвитку самовідчуття і самовизначення себе в навколишньому світі, є парадокс бачення себе за межами реального "Я", споглядання себе в поєднанні з навколишнім світом або як частини цього зовнішнього світу (Umwelt) дитини. Те, що дитина сприймає себе за межами власного тіла, дає їй можливість пізніше бачити себе в інших предметах, інакше кажучи - ототожнювати себе з іншими предметами або людьми. Одночасно в своїй уяві немовля уже бачить себе таким, що досконало володіє власним тілом і рухами; це є можливим завдяки наявності у нього [моделей], вже наділених такою досконалістю - батьків або братів (які можуть з'являтися поруч із немовлям в його зображенні). **Водночас** дитя бачить людську подібність, яка 1) стосується і його- такого, яким воно є на даний момент, і 2) передбачає тілесну досконалість, якою ще не наділене. Звертаючись до Лакана: "На ментальному рівні дитина передбачає здобуття власним тілом функціональної єдності... В даному випадку перед нами - перша стадія осягнення зображення, в якій розрізняється перший ступінь діалектики ототожнення. Він пов'язаний з **феноменом гешталту**, з дуже раннім розумінням дитиною людської форми, яка, як нам відомо, приваблює увагу дитини, ... починаючи з десятиденного віку"⁴. В цьому спогляданні бажаного, а водночас відсутнього, ми маємо витoki всього подальшого розвитку та процесу

ідентифікації. Або так, як у Антоні Вільдена: "Лакан схильний розглядати новонароджену дитину як "абсолютний суб'єкт" в тотально інтрапозитивних стосунках зі світом, з якого вона ще себе не виокремлює. Для того, щоб дитина відкрила для себе якийсь об'єкт, він має бути **відсутнім**"⁵.

Так само стадія дзеркала показує пізнішу важливість Імаго, яке опосередковує сприйняття суб'єктом самого себе, а також встановлення відносин між внутрішнім і зовнішнім світом суб'єкту. Ці відносини згодом стають нарцистичним отождоленням з власним образом або образами інших. Як стверджує Апіка Лімейр у своїй книзі, присвяченій Лакану, "Упродовж всієї історії людства дитина, що знаходиться у пошуках - себе, життя або значення, - буде звертатися з нарцистичним лібідо до всього, що буде в її очах представляти її саму"(6).

"Стадія дзеркала" вперше підкреслює "Я", і водночас вона є початком процесу відчуження. Очевидно, що чим більше людина відрізняє себе від інших людей і предметів, тим більшою стає відстань між "Я" і "не - Я". Але, як ми вже побачили, ставлення "Я" до "іншого" стало нарцистичним ставленням, а значить, існує взаємодія між відчуженням і баченням власного "Я" в інших. Це особливо яскраво видно на прикладі трайзитивізму, коли дитина, вдаривши іншого, каже, що це його вдарили; дитина, що бачить, як інша дитина плаче, плаче й собі. Як каже Лакан, "Це радше гіпноз **зображенням** людської форми, ніж відчуття (Einfuhlung), яке, починаючи з шестимісячного віку і до двох з половиною років, домінує над усією діалектикою поведінки дитини в присутності її подібних..." (7). Отже, навіть коли дитина розрізняє себе від "іншого", вона бачить в ньому елементи свого "Я", бо дитина спершу навчається самоідентифікуватися через сприйняття себе за межами власного фізичного тіла.

Лакан називає уявленням (Imaginary) ту послідовність психічних процесів, що пояснює стадію дзеркала. Характерним для "Imaginary" є превалювання зв'язку з образом іншої істоти (як в стадії дзеркала). Воно характеризує 1) нарцистичне ставлення суб'єкта до свого "Я", 2) образ подібної істоти, тому що "Я" починається в "іншому",

3) застосування зразків поведінки в етологічному значенні, 4) певне змішування того, хто означає (signifier), з означуваним (signified) (щодо значення)(8). Можливе і зворотнє, коли суб'єкт моделює себе на зразок іншої особи (або коли суб'єкту подобається в собі те, що йому подобається в іншій людині). Але завдяки стадії дзеркала нарцизму зовсім не бракує міжсуб'єктивних відносин.

Тут знову виступає наперед видиме протиріччя стадії дзеркала, яка, за Анікою Лімейр, є "стадією віддаляючої нарцистичної ідентифікації" з тим наслідком, що "суб'єкт стає більше своїм власним дублем, ніж самим собою"(9). Після проходження стадії дзеркала, дитина навчається бачити себе як особу, такою, якою вона є насправді, і такою, якою їй би хотілося бути. Вона бачить себе виокремленою зі світу, і водночас світ сприймає як частину себе самої. Вона відокремлює себе від предметів навколо, дізнаючись про своє "Я" шляхом екстеріалізації цього "Я" в дзеркальне відображення, і вона вчиться бачити своє "Я" в інших предметах і людях саме через це первісне сприйняття себе ззовні(10).

Стосовно літератури стадія дзеркала пояснює, чому читач споглядає текст ззовні навіть тоді, коли він весь час бачить себе в цьому тексті, навіть не даючи собі в цьому свідомого звіту в цьому процесі. Коли б ми не мали цієї діалектики віддаляючої нарцистичної ідентифікації, чи коли б ми просто вчилися **впізнавати** відображення в дзеркалі, (Лакан називає це первісне впізнавання **meconnaissance**), то література сприймалася б у два протилежні способи. Один був би чисто суб'єктивним, коли б текст зникав, і залишалася б тільки реакція читача. Текст був би читачем. Другий - чисто об'єктивний: текст сприймався б тільки як "інше", зовне стосовно "Я". В цьому випадку література існувала б лише на рівні описування інших.

Через сам **акт** бачення 1) себе в іншому, 2) себе в контексті зовнішнього світу (**Umwelt**), 3) себе за межами себе, стадія дзеркала веде до бачення себе в різних представленнях, навіть коли це "бачення" є несвідомим процесом. В літературі читач повинен бачити як себе, так і іншого в будь-

якому цікавому для нього представленні. представляє "інше"), і суб'єктивним, таким, Таким чином, будь-який підхід до літератури що дає можливість побачити в "іншому" має бути водночас і об'єктивним (таким, що власне "Я".

Примітки:

¹ *Jacques Lacan*, «The mirror stage as formative of the function of the I as revealed in psychoanalytic experience» (1949), в книзі: *Ecrits: A Selection*, trans. Alan Sheridan (New York: W.W. Norton, 1977), pp. 1-7.

² *Anika Lemaire, Jacques Lacan*, trans. David Macey (London: Routledge & Kegan Paul, 1977), p. 177.

³ *Alain J. J. Cohen, Problematiques Paranoïaques* (в друці).

⁴ *Lacan*, «Aggressivity in psychoanalysis» (1948), in *Ecrits*, p. 18.

⁵ *Anthony Wilden*, notes and commentary to **The Language of the Self :The Function of Language in Psychoanalysis**, by Jacques Lacan (Baltimore: The John Hopkins Press, 1968), p. 163.

⁶ *Lemaire, Jacques Lacan*, p. 176. ⁷ *Lacan*, «Aggressivity in psychoanalysis,» p. 19.

⁸ *J. Laplanche and J. B. Pontalis, The Language of Psycho-Analysis*, trans. Donald Nicholson-Smith (London: The Hogarth Press, 1973), p. 210.

⁹ *Lemaire*, p. 81.

¹⁰ *Фройд* каже про дитину, яка "побачила своє відображення на повен зріст в дзеркалі, що не сягало землі, тому, зіщулившись, вона змогла змусити своє зображення "піти геть". Це потверджує думку Лакана про відчуждуюче сприйняття, про відкриття відмінності, яка є різновидом відсутності.

Summary

Studying Lakan"s "period of the mirror" the author proposes to use this consepctionas the main method of reading through a literature text.